

VOLBY A VOLEBNÍ SYSTÉMY V AFRICE

I. ÚVOD

Volby a vytváření volebních systémů je pro většinu afrických zemí realitou až poválečného vývoje a především pak období krátce před a po získání politické nezávislosti. V letech 1950-1998 proběhlo v Africe 18 voleb do tzv. ústavodárných shromáždění, 186 prezidentských voleb a 311 parlamentních voleb. Navíc se na africkém kontinentě v tomto období konalo 115 referend. (Nohelen a kol. 2004:1)

Vzhledem k podstatě afrických politických režimů, kdy zejména po získání politické nezávislosti dominovaly ve většině afrických zemí systémy s jednou vládnoucí stranou či se k moci dostaly vojenské vlády, organizace pravidelných a demokratických voleb nebyla příliš častá. Omezení působení politických stran či dokonce jejich zákaz výrazně ovlivnil způsob voleb v zemích s jednou vládnoucí stranou, kdy volby měly víceméně plebiscitní charakter. Nicméně i v zemích, kde existoval pluralitní systém a svobodná soutěž politických stran, probíhaly volby, které ne vždy zcela naplnily představu o rovnoprávném přístupu k informacím, finančním prostředkům a státním masmédiím. Volby v afrických zemích co do kvality politické soutěže, svobody a demokratičnosti vykazují velké rozdíly a afrikanisté musí velmi opatrně pracovat se získanými informacemi a daty, protože v řadě zemí hlavní funkcí voleb není obměna politických elit na základě svobodné soutěže politických stran, ale jen vytvoření zdání demokratičnosti a posílení legitimacy autoritářských vlád.

Pevnou součástí procesu dekolonizace bylo ze strany koloniálních metropolí zavedení liberálně demokratického systému a jeho institucí (ústavy, politické strany, rozdělení moci, volební systém) včetně příprav často historicky prvních svobodných a demokratických voleb v koloniích. Kolonizátoři chtěli před svým odchodem zanechat v koloniích fungující demokracie, které jim měly v budoucnosti zajistit volný přístup na vnitřní trh a zachovat jim určité privilegované postavení vůči ostatním zemím. První africké vlády většinou vzešly z těchto před nezávislostních voleb, které ještě proběhly pod kontrolou koloniálních úřadů.

II. AFRICKÉ PARLAMENTNÍ VOLBY

II.1. HISTORICKÝ VÝVOJ AFRICKÝCH VOLEB

Z hlediska historického vývoje afrických voleb jsou jasně zřetelné některé základní vývojové tendence. V první etapě krátce před a po získání politické nezávislosti proběhly v afrických zemích obvykle pluralitní volby, které měly demokratický charakter a k moci se ve velké většině dostaly africké politické strany, které stály po desetiletí v čele boje za politickou nezávislost. V následujícím období však ve většině afrických zemích dochází k zásadní změně v postoji k soutěži politických stran a k organizaci pravidelných a demokratických voleb (s výjimkou Botswany, Gambie a Mauritius), když nové africké elity nemají zájem riskovat těžce získanou politickou moc v soutěži s jinými politickými subjekty. Často na základě argumentace o cizorodosti evropských institucí (stranický systém, volby, parlament) a specifické africké tradiční společnosti dochází ke změně ústav, zákazu činnosti politických stran a v krátkém či delším horizontu zavedení systému jedné vládnoucí strany. Těmito opatřeními nové africké elity chtěly zabránit politické nestabilitě a podpořit rozvoj africké společnosti a národní jednoty.

Další etapa historie afrických voleb je spojena s existencí politických režimů s jednou vládnoucí stranou (one-party system). Novodobá historie těchto afrických států ukazuje, že politické systémy s jednou vládnoucí stranou se navzájem výrazně lišily charakterem politického režimu, způsobem vlády dominantní politické strany a úrovní občanských práv a svobod. Řada zemí po zavedení one-party-system upustila od organizace pravidelných voleb, jiné země, jako např. Benin, Burundi, Kongo, Keňa, Madagaskar, Senegal, Sierra Leone, Somálsko, Svazijsko či Zambie volby uspořádaly, ale jejich charakter měl velice daleko od standardu demokratických voleb.

Poslední etapa etablování afrických voleb jako nedílné součásti demokratického vývoje afrických zemí souvisí s politickým vývojem afrického kontinentu po ukončení studené války a demokratizace politického života v řadě afrických zemí na počátku 90.let. Ve velké většině afrických zemí je zrušen politický režim jedné vládnoucí politické strany, je obnoven systém více politických stran a demokratický charakter afrických politických režimů je umocněn pravidelnou organizací svobodných a demokratických voleb. Na tomto místě je ovšem opět nutno připomenout, že ne všechny africké volby v 90.letech a v prvním desetiletí 21.století mají plně demokratický charakter. V některých případech staré politické elity se manipulací voleb snaží podpořit legitimitu svých vlád a na její základě získat ekonomickou a politickou podporu ze zahraničí.

Různé typy afrických voleb nabízí několik možných klasifikací a typologií. Volby můžeme klasifikovat podle volené instituce na volby do ústavodárných shromáždění, parlamentní a prezidentské volby. Toto formální rozdělení nám nicméně nepomůže s odhalením skutečného charakteru afrických voleb. Podle způsobu voleb

(politická soutěž) a existujících politických režimů můžeme navrhnout následující typologii, která se dá použít pro analýzu všech výše uvedených základních typů voleb:

1. Volby v zemích s jednou vládnoucí stranou

- 1.1. Plebiscitní volby
- 1.2. Polosoutěživé volby

2. Pluralitní volby

- 1.1. Pluralitní volby první generace (přelom 50. a 60.let 20.století, Botswana, Gambie, Mauritius)
- 1.2. Pluralitní volby druhé generace (od 90.let minulého století)

II.2. VOLBY V ZEMÍCH S JEDNOU VLÁDNOUCÍ STRANOU

II.2.1. Úvod

V řadě afrických zemích byl v krátké či delší perspektivě zaveden systém jedné vládnoucí strany, který měl zabezpečit mocenské pozice generace post-nezávislostních politiků. V průběhu zavádění tohoto systému byl likvidován stranický systém, absorbování (začlenění do struktur vládnoucí politické strany) či pronásledování opoziční politikové a konečným výsledkem bylo úplné umlčení opozice. Pouze tanzanijský prezident Julius Nyerere byl schopen díky svému charismatu a postavení uznávaného vůdce národněosvobozeneckého hnutí (otec národa) prosadit zavedení systému jedné vládnoucí strany ústavním referendem. Zambijský prezident Kenneth Kaunda se pokusil následovat tanzanijský příklad, ale neuspěl. V tzv. první republice (1964-1972) se vládnoucí straně UNIP nikdy nepodařilo zcela eliminovat opozici a teprve po roce 1972 se podařilo prosadit zákaz politických stran a zavedení systému jedné vládnoucí strany UNIP.

V ostatních zemích přechod k systému jedné vládnoucí strany proběhl formou konstituční změny, když vítězné politické strany, které se dostaly po získání politické nezávislosti k moci měly v parlamentu dostatečnou většinu, aby prosadily příslušnou změnu. V koncepcích afrických politických vůdců docházelo k prosazování teorie tzv. one-party democracy, argumentovalo se s potřebou sjednotit národ a dosáhnout úplné identifikace vládnoucí politické strany s celým národem. Hlavním charakteristickým rysem všech politických režimů s jednou vládnoucí stranou bylo omezení a potlačení základních lidských práv a svobod občanů, přičemž těmto zemím dominoval v řadě případů absolutismus (Svazijsko), totalitarismus (Zaire, Středoafriická republika, Rovníková Guinea) a autoritářství (zbytek zemí one-party state).

II.2.2. Plebiscitní volby

Většina konstitučních změn vedla v afrických zemích k zavedení prezidentského systému a potlačení parlamentní demokracie a parlamentní vlády. Mnoho zemí organizovalo pravidelné prezidentské volby, ale ty měly bez výjimky pouze plebiscitní charakter (bez možnosti volby opozičního prezidentského kandidáta). V řadě zemí (Džibuti, Súdán, Tanzánie či Zambie) voliči mohli s navrženým kandidátem vyjádřit souhlas či kandidáta odmítnout, ale nikdy se nestalo, že by prezidentské volby dopadly v neprospěch navrženého oficiálního kandidáta na úřad prezidenta. Díky tomuto systému se velké množství prezidentů první generace (dostali s k moci po získání politické nezávislosti) udrželi u moci až do 90.let, kdy byl obnoven systém politických stran a uspořádány demokratické volby. Tak můžeme např. zmínit Kenneta Kaundu v Zambii (1964-1991), Hastigse K. Bandu v Malawi (1964-1994), Aristida M. Pereiru na Kapverdských ostrovech (1975-1991) či Manuela Pinto da Costu na ostrovech sv. Tomáše a Princově ostrově (1975-1991). Vedle těchto prezidentů, kteří byli ve svých funkcích vystřídání v souvislosti se zavedením vícestranických systémů a demokratizaci jejich zemích, je zde však velká řada dalších afrických prezidentů, kteří se dokázali udržet ve svých funkcích i po demokratizační změně, jako např. Felix Houphouët-Boigny v Pobřeží slonoviny (1960-1993), Hassan Gouled Aptidon v Džibuti (od roku 1977) či France A. René na Seychelách (od roku 1977).

Pokud došlo ke změně osoby prezidenta během existence systému s jednou vládnoucí stranou (dobrovolné odstoupení, zdravotní problémy, úmrtí), pak jeho nástupce byl vybrán vládnoucí politickou stranou či jmenován odstupujícím prezidentem bez volebního mandátu. Dobrovolně např. odstoupili Léopold S. Senghor v Senegaku (1981), Ahmadou Ahidjo v Kamerunu (1982) či Julius K. Nyerere v Tanzánii (1985). Řada prezidentů během výkonu své funkce zemřela, ať již na následky nehod (Omar Bongo v Gabonu 1967, Jomo Kenyatta v Keni 1978, Samora Machel v Mosambiku 1986) nebo smrtelné choroby (na rakovinu Agostinho Neto v Angole 1979 a Sekou Toure v Guineji 1984). Dalším způsobem odstranění prezidentů byly samozřejmě vojenské převraty a nastolení vojenských vlád.

Parlamentní volby v zemích s jednou vládnoucí stranou probíhaly taktéž bez politické soutěže. Ve volebních systémech, kde se ve volebním okrsku volil jeden poslanec, voliči mohli rozhodovat jen o jednom oficiálním kandidátovi, ve volebních okrscích, kde se volilo více poslanců, voliči rozhodovali o jedné volební kandidátské listině. Tyto klasické nekompetitivní volby probíhaly v 60.-80.letech v Beninu, Burundi, Kamerunu, Kapverdských ostrovech, Středoafriické republice, Čadu, Komorách, Kongu (Brazaville), Pobřeží slonoviny, Džibuti, Rovníkové Guineji, Gabonu, Guineji, Madagaskaru, Malawi, Mali, Mauretánii, Nigeru, Rwandě, Senegal, Somálsku, Togu a Zaire.

II.2.3. Polosoutěživé volby

V některých zemích s jednou vládnoucí stranou se můžeme setkat s určitými omezenými prvky soutěživosti mezi kandidáty a možnosti volby voličů během volebního aktu. Podstatou tohoto systému bylo, že vládnoucí politická strana zařadila na kandidátní listinu více kandidátů (nicméně jen z vládnoucí politické strany) a volič si mohl mezi těmito kandidáty vybrat. Tento systém se prosadil např. v Tanzánii, kde pro každý obvod byli navrženi dva kandidáti. Polosoutěživé volby byl v určitých modifikovaných variantách později zavedeny i v Keni (1969) a Zambii (1973). Další variantou určitého druhu soutěživosti volebního systému bylo v některých zemích zavedení tzv. primárek. K výběru kandidátů docházelo nejdříve na stranické úrovni, přičemž poslední slovo při stanovení oficiálních kandidátů měly ústřední výbory vládnoucí strany. Někdy výběr kandidátů měl i širší a obecnější charakter, jak např. ukázaly volby v Portugalské Guineji na osvobozeném území (1972). Určité prvky soutěživosti zavedly některé země s jednou vládnoucí stranou v druhé polovině 70. a 80.let, jako např. Súdán (1974), Zaire (1977 a znovu 1987), Malawi (1978), Mali (1979), Seychely (1979), Pobřeží slonoviny (1980), Sierra Leone (1982), Togo (1985), Etiopie (1987), Středoafriická republika (1987), Komory (1987) a Kamerun (1988).

II.2.4. Závěr

Ani v jednom z výše dvou uvedených typů voleb neměli voliči možnost nějak výrazně rozhodnout o tom, kdo a jak bude vládnout. Cílem voleb a volebních kampaní nebylo změnit vládnoucí elity, ale potvrdit před národem a mezinárodním veřejným míněním legitimitu politického režimu a informovat voliče o hlavních politických a ekonomických cílech země. Volby umožňovaly voličům oficiálně demonstrovat jejich podporu a loajalitu politickému režimu a politické orientaci státu. Volby také umožňovaly vládnoucí straně částečně obnovit své řady o nové stranické kádry a zbavit se méně oblíbených a zkorumpovaných poslanců a politiků. Jen v některých zemích docházelo k větší obnově politických elit (Keňa, Tanzánie, Zambie, Sierra-Leone), nicméně hlavní příčinou jejich obměny byla spíše neschopnost zvolených poslanců zabezpečit pro své volební okrsky dostatek prostředků z centrálních zdrojů.

Polosoutěživé volební systémy nelze v žádném případě považovat za předchůdce pluralitních voleb, či za mezistupeň, který by otevřel cestu k demokratickým volbám. Opak je spíše pravdou, když polosoutěživé systémy jsou naopak používány v řadě zemí místo plně kompetitivních voleb na základě argumentace, že více odpovídají charakteru africké tradiční společnosti.

II.3. PLURALITNÍ VOLBY

II.3.1. Úvod

Pluralitní volby v Africe nemají doposud pevnější zázemí, přičemž jsou výrazně poznamenány neochotou vládnoucích politických aktérů pravidelně soutěžit s jinými politickými subjekty o politickou moc. V rámci procesu dekolonizace se koloniální metropole pokusily po sobě zanechat fungující stranický systém a určitou zkušenost se získáním politické moci na základě svobodných a demokratických voleb. Touto počáteční etapou kompetitivního volebního systému prošly prakticky všechny africké země, které získaly nezávislost na přelomu 50. a 60.let, nicméně jen některé z nich si udržely vícestranický systém a pořádaly pravidelné svobodné a demokratické volby po celou dobu své existence. K těmto zemím patří zejména Botswana, Mauritius a do roku 1994 Gabon, později Senegal.

Většina afrických zemí odstranila politické soutěžení, stranický systém a pravidelné volby v rámci přeměny politického režimu na systém jedné vládnoucí strany, v jiných výměnu politických elit na základě volebních výsledků znemožnila armáda (Sierra Leone 1967) či výsledky byly předchozí vládou anulovány (Lesotho 1970). V určitých etapách vnitropolitického vývoje se některé africké politické elity pokusily o návrat k pluralitním volbám, jako např. Ghana (1969, 1979), Nigérie (1979, 1983), Burkina Faso (1970, 1978), Senegal (1978), Uganda (1980), Středoafriická republika (1981) a Súdán (1986), nicméně se jednalo o ojedinělé pokusy, které ve své absolutní většině skončily neúspěchem (novým vojenským převratem).

Teprve ukončení studené války a světový proces demokratizace, který zasáhl i africký kontinent, přinesl zásadní změnu v politickém soutěžení v afrických zemích. Staří afričtí politici vůdci postupně přišli o svou omezenou legitimitu vůdců národněosvobozeneckého hnutí, postupně vyklízeli politické funkce a uchylovali do ústraní. Nové politické elity se krátkodobě mohli opřít o represivní síly (armádu) a autoritu vládnoucí politické strany, ale vnitřní i vnější tlak je nutil opřít se o trvalejší legitimitu, kterou jim mohly poskytnout jen pluralitní volby. Změna mezinárodní politické situace a obnova (výměna) afrických politických elit vedla k oprašení již dříve zavržené možnosti pluralitních voleb.

II.3.2. Pluralitní volby první generace

Do kategorie pluralitní volby první generace jsou zařazeny všechny volby, které proběhly v Africe před nebo krátce po získání politické nezávislosti, a pluralitní volby v Botswaně, Mauritiu, Gambii (do roku 1994) a posléze Senegal. O vytvoření pevnějších struktur stranického systému ve většině afrických zemích je možné

hovořit až v 2. polovině 50. let (v britských a francouzských koloniích již koncem 40. let). S výjimkou portugalských kolonií můžeme v tomto období sledovat výrazné úsilí britských, francouzských, španělských, belgických a italských kolonizátorů o uvolnění politické činnosti v koloniích, které se projevilo legalizací a registrací domorodých politických stran. Evropské velmoci se snažily zabránit předání moci jedné politické straně, která obvykle vystupovala s výrazným protikoloniálním programem, a výrazně podporovaly vznik různých etnických, náboženských a jiných politických stran, které mohly vytvořit hlavní národněosvobozencké organizaci určitou opozici.

Před-nezávislostní volby však skončily ve většině afrických zemích drtivým vítězstvím národněosvobozenckých organizací, které dlouhodobě stály v čele boje s kolonialismem. Menší politické strany etnicko-tribálního charakteru zaznamenaly dílčí úspěchy ve svých regionech, ale z celostátního pohledu hrály v politickém rozhodování země okrajovou úlohu. Přestože první africké volby měly výrazně pluralitní charakter, můžeme je hodnotit jen jako částečně demokratické, protože voliči měli omezenou volbu. Na jedné straně se rozhodovali mezi programem politických organizací, které dlouhodobě stály v čele národněosvobozenckého boje a pro běžného Afričana byly tím nejdůležitějším symbolem získání politické nezávislosti, a na straně druhé mezi programy politických stran, které vznikly krátce před volbami v čele s prakticky neznámými vůdci. Tyto menší politické strany měly omezenou působnost a nebyly schopny (případně dokonce neměly možnost) prezentovat své politické cíle a hodnoty mimo svůj region působení. Navíc političtí představitelé hlavních národněosvobozenckých organizací vedli proti svým konkurentům agresivní volební kampaň, kde tyto menší politické strany obviňovali ze snahy rozbít jednotu země, ze separatistických a iredentistických tendencí, útočili na jejich etnicko-tribální či náboženský charakter a jejich vznik spojovali se snahou Evropanů udržet jejich země v neokoloniálním podrobení.

Díky těmto okolnostem můžeme první tzv. demokratické volby označit víceméně za plebiscitní pluralitní volby, kdy se volič rozhodoval mezi získáním skutečné politické nezávislosti (garantem byly protikoloniální národněosvobozencké organizace) a udržením země v neokoloniálním podrobení (všechny ostatní politické strany a organizace). Výsledky voleb ukázaly naprostou dominanci protikoloniálních národněosvobozenckých hnutí, jejichž představitelé získali ve všech parlamentech nejen absolutní většinu, ale zpravidla i většinu ústavní, která jim později „demokraticky“ umožnila úpravu ústavních zákonů ve prospěch jedné vládnoucí strany.

Pouze tři země (Botswana, Gambie, Mauritius) a po obnovení pluralitních voleb v Senegalu čtyři země byly schopny po získání nezávislosti udržet systém více politických stran a pravidelně pořádat pluralitní volby. Nicméně podrobnější analýza postavení politických stran v těchto zemích a přístup k finančním prostředkům a masmédiím naznačují, že ani v těchto zemích nemžeme hovořit o tzv. západním modelu demokratických voleb. Ne náhodou se ve všech zemích u politické moci udržela politická strana, která vybojovala první volební vítězství před získáním politické nezávislosti. Přístup do vládních úřadů, které jim umožnily rozhodovat o státních dotacích, veřejných projektech a zakázkách, možnost působit na státní masmédiá, využívat státních prostředků na organizaci volební kampaně (dopravní prostředky, prostor v masmédiích, atd.), to vše výrazně napomáhalo politickým stranám opakovaně získat ve volbách drtivá vítězství.

Na stabilitě těchto politických režimů se odrazilo i několik vnitřních faktorů, zejména poměrně malá velikost (Gambie, Mauritius, částečně i Senegal a Botswana), prakticky neexistence náboženské a etnické různorodosti a poměrně dobrý stav ekonomiky. Politická opozice byla víceméně loajální a neopírala se o náboženské nebo etnické rozdíly. Všechny tyto vnitřní faktory umožnily kontinuální vývoj bez výraznějších politických zvratů s minimem pokusů armády o zásah do vnitropolitického vývoje.

Zvláštní kategorií tzv. pluralitních voleb první generace jsou pokusy o obnovení pluralitních voleb v zemích, ve kterých došlo k vojenským převratům a armáda se touto cestou snažila o předání politické moci a vytvoření stabilní civilní vlády. K těmto pokusům o obnovu pluralitních voleb došlo opakovaně v Ghaně v letech 1969 a 1979, v Nigérii v letech 1979 a 1983, v Burkina Faso v letech 1970 a 1978 a jednorázově v Senegalu v roce 1978, Ugandě v roce 1980, Středoafrické republice v roce 1981 a Súdánu v roce 1986. Opakovaný neúspěch demokraticky zvolených vlád a prohloubení vnitropolitické a hospodářské krize těchto zemí obvykle ukončil nový vojenský převrat a nastolení vojenské vlády. Někteří afrikanisté tyto neúspěchy pluralitního systému považovali za jasný signál, že liberální demokracie v Africe nemůže nikdy zakořenit, jiní je považovali jen za určité vybočení potvrzující princip vlády jedné politické strany (či armády). Navíc tyto argumenty posiloval ještě omezený demokratický charakter těchto vícestranických voleb, když např. v Nigérii či Senegalu politické elity dovolili vznik jen dvou, respektive tří stranického systému, který byl navíc zaveden shora.

Zařazení výše uvedených voleb první generace do zvláštní kategorie umocňuje ještě fakt, že ve výše uvedených zemích se konaly obvykle jen jedny pluralitní volby, po kterých byla myšlenka organizace nových pluralitních voleb opět opuštěna. Případě tomu zabránil nový vojenský převrat. Ostatně armáda hrála ve výše uvedených zemích dominantní úlohu a její představitelé se tímto pokusem pokusili částečně legalizovat politickou moc. Prakticky ani jeden experiment s vícestranickými volbami ze 70. a 80. let, za kterým stála armáda, neskončil úspěšně a postupně se ukazovalo, že předání politické moci civilním (často demilitarizovaným) vládám je jen iluzorní záležitostí. Mocenský boj uvnitř armády či hluboká politická a

ekonomická krize vedly obvykle k novým vojenským převratům, které ukončily tyto pokusy o demokratizaci po vojensky.

II.3.3. Pluralitní volby druhé generace

Rok 1989 přinesl Africe velkou politickou změnu. Ve většině afrických zemí byl obnoven systém více politických stran a africké politické elity se rozhodly posílit legitimitu své politické moci uspořádáním demokratických voleb. Skutečnost, že se více politických stran se mohlo zapojit do volebního boje však ještě neznamenalo, že ve všech zemích se jednalo o svobodné a spravedlivé volby. Rozhodnutí o uspořádání voleb předcházelo vyjednávání s opozičními silami o volebních zákonech, volebním systému a způsobu volební kampaně, často za přispění mezinárodních aktérů. Většina voleb a volebních kampaní byla monitorována mezinárodními pozorovateli, kteří shledali v souvislosti s organizací voleb, přístupem do volebních místností, sčítání hlasů atd. řadu nesrovnalostí, které je v některých případech vedly ke zpochybnění celého volebního procesu. Novou etapu pluralitních voleb odstartovaly tzv. founding election v Namíbii pod dohledem OSN, přičemž pozorovatelé OSN sehráli i velkou úlohu při uspořádání voleb v Angole v roce 1992, Mosambiku a Jižní Africe 1994.

Pokud provedeme analýzu pluralitních voleb, pak můžeme jednotlivé země, ve kterých probíhají pluralitní volby, rozdělit do několika kategorií:

1. Státy, ve kterých pluralitní volby probíhají prakticky od vyhlášení politické nezávislosti (Botswana, Mauritius, Senegal (od roku 1978) a Gambie, i když jen do roku 1994, kdy zde došlo k vojenskému převratu, po kterém byly zakázány politické strany a upuštěno od organizace voleb.
2. Státy, které přešly k organizaci pluralitních voleb na počátku 90.let, a pravidelně v řádných termínech probíhají další volby (Namibie, Kapverdské ostrovy, Sv. Tomáš a Princův ostrov, Benin, Seychelly, Madagaskar, Mali, Lesotho, Jižní Afrika, Malawi, Mosambik).
3. Státy, které uspořádaly tzv. founding elections, ale po nich již nenásledovaly další řádné volby (Angola, Congor Brazaville, Burundi, Středoafriická republika, Guinea-Bissau, Sierra Leone. Do této kategorie je nutno zařadit i Zambii, která sice uspořádala dvoje volby, ale volby z roku 1996 byly pozorovateli hodnoceny jako nedemokratické, podobné problémy můžeme sledovat v Nigeru.
4. Státy, jejichž founding election nebyly hodnoceny jako demokratické (Ghana, Komory, ale druhé již byly považovány za svobodné a spravedlivé.
5. Státy, které v 90.letech zorganizovaly jen tzv. polosoutěživé volby (Burkina Faso, Kamerun, Čad, Pobřeží slonoviny, Džibuti, Rovníková Guinea, Gabun, Guinea, Keňa, Mauretánie, Nigérie, Tanzánie, Togo a Zimbabwe).
6. Státy, ve kterých neproběhly volby založené na politickém soutěžení (Svazijsko, Súdán a Uganda).

Podobně jako v minulosti, většinu pluralitních voleb vyhrály předchozí vládnoucí politické strany. Tuto skutečnost ovlivňuje nejenom dominantní postavení těchto politických stran ve stranickém systému jednotlivých zemí, ale i přirozená slabost opozičních politických stran, které obnovily nebo zahájily svou činnost krátce před volbami. Nicméně v některých zemích founding election vedly ke změně politických elit (Kapverdské ostrovy, sv. Ztomáš a Princův ostrov, Benin, zambie, Mali, Kongo-Brazaville, Madagaskar, Niger, Lesotho, Burundi, Středoafriická republika, Jižní Afrika, Sierra Leone), což vede řadu afrikanistů k názoru, že demokratizace zahájená na počátku 90.let se pevně zakořenila a umožňuje opozičním silám aktivní účast v domácí politice s velkou šancí prosadit se nakonec i ve volebním boji. Velký rozdíl s předchozím období spočívá i ve skutečnosti, že poražené politické elity akceptují svou porážku a neusilují o udržení moci nedemokratickými prostředky. Výjimku tvoří jen Angola, Burundi, Mali a Lesotho.

Přestože vývoj po roce 1990 musíme hodnotit velmi pozitivně, neustále existují v řadě zemí velké rozdíly mezi kvalitou a demokratickou úrovní voleb.

II.3.4. Závěr

Pluralitní volby první generace neměly větší šanci na udržení se v dlouhodobé perspektivě. Pouze tři menší a nepřilíš geopoliticky významné země si udržely pluralitní volby po celou dobu své existence a narušovaly tak jednodušnost politických režimů s jednou vládnoucí stranou a plebiscitními či polosoutěživými volbami. Nicméně podrobnější analýza charakteru a průběhu těchto voleb ukazuje, že se nejedná zcela o demokratické volby s rovnocennými šancemi pro všechny politické subjekty. Všechny pokusy o obnovu vícestranických voleb v některých zemích na přelomu 70. a 80.let za přispění armády skončily neúspěšně.

Teprve konec studené války a tzv. třetí vlna demokratizace přinesla na africký kontinent novou etapu politického vývoje, který se opíral o principy liberální demokracie. Jedním z výsledků africké demokratizace bylo opětovné zavedení vícestranického systému a pravidelné pořádání prezidentských, parlamentních a postupně i lokálních pluralitních voleb.

III. AFRICKÉ PREZIDENTSKÉ VOLBY

Situace v subsaharské Africe je v otázce zastoupení politických režimů zcela odlišná od evropských či amerických zkušeností. Naprostá většina subsaharských zemí má charakter prezidentských a poloprezidentských systémů,¹ kdy prezidenti často díky nefunkční parlamentní opozici disponují nejen neomezenou výkonnou, ale i legislativní mocí. Kořeny tohoto stavu leží v období krátce před a po získání politické nezávislosti, když funkci prezidentů převzali charismatičtí vůdcové národněosvobozeneckého boje, jako např. Kwame Nkrumah v Ghaně, Kenneth Kaunda v Zambii, Jomo Kenyatta v Keni, Julius Nyerere v Tanzánii, Robert Mugabe v Zimbabwe atd., kteří neměli zájem ani potřebu vytvářet vyvážený systém účinných kontrol a ústavních brzd.

Přítom je velmi zajímavé, že pro současný prezidentský charakter většiny afrických zemí nebyly podstatné ani historické souvislosti. Tak většina anglických kolonií, ve kterých se Velká Británie dlouhodobě pokoušela zakotvit westminsterský systém, velmi rychle po získání politické nezávislosti přistoupila k přijetí republikánské ústavy, ve které byly sjednoceny funkce hlavy státu s ministerským předsedou. Podobným procesem prošly i bývalé francouzské kolonie, jejichž první ústavy ovlivněné ústavou tzv. páté francouzské republiky zakotvily koexistenci přímo voleného prezidenta a premiéra odpovědného národnímu parlamentu. V politické praxi a později často i formou změny ústavy došlo ze strany prezidenta k úplné uzurpaci politické moci. (Nohlen-Krennerich-Thibaut 2004:25). Pokud by někdo očekával, že v bývalých portugalských koloniích se prosadí jiný systém, musel být zklamán, protože jak Angola, Mosambik, tak i Guinea-Bissau, nastolily prezidentské systémy. Prezidenti Ostrova Zeleného mysu či sv. Tomáše a Princova ostrova jsou taktéž voleni v přímých volbách, ale nemají tak silné postavení v exekutivě, jak v ostatních bývalých portugalských koloniích.

Prezidentský systém se prosadil nejen v demokratických zemích, ale i v systémech s jednou vládnoucí politickou stranou. Ve většině subsaharských zemích je prezident volen přímou volbou,² často však nešlo o volbu, ale plebiscit, když voliči mohli vyjádřit jen svůj souhlas nebo odmítnutí jedinému oficiálnímu kandidátovi. Teprve v souvislosti s demokratizací afrických států dochází od počátku 90. let ke kompetitivním prezidentským volbám za účasti více kandidátů. První demokratické prezidentské volby, zejména v zemích s jednou vládnoucí politickou stranou, měly často opět plebiscitní charakter boje o politickou transformaci, když se řada předchozích prezidentů snažila obhájit svou pozici v demokratickém souboji s novými kandidáty, kteří naopak usilovali o změnu politického kurzu svých zemí. Volba nového prezidenta často předznamenala pád systémů s jednou vládnoucí stranou.

Délka prezidentského charakteru je v průměru největší ve srovnání s ostatními kontinenty, obvykle se jedná o období 5 let (25 zemí), 6 let (5 zemí) 4 roky (Ghana a Nigérie), 7 let (Burkina Faso, Kamerun, Rovnicková Guinea, Gabun a Senegal). Většina prezidentů může vykonávat funkci jen ve dvou termínech, Sao Tome a Principi a Tanzanie umožňují prezidentské období. Burkina Faso, Komory, Pobřeží slonoviny, Mauretánie a Zimbabwe nemají omezení.

Charakter volebního systému v prezidentských volbách

Hlavním rysem prezidentských voleb je přímá volba prezidenta ve všennárodních volbách. Jen v několika málo případech dochází k nepřímé volbě prezidenta, např. v Jihoafrické, Mauritius, Lesothu, Etiopii, Eritreji, Svazilandu a Botswaně. Nicméně případ Botswany je velmi specifický, protože kandidáti na poslance jsou povinni dopředu oznámit jméno prezidentského kandidáta, kterého budou po svém případném zvolení prosazovat do nejvyšší státní funkce. Díky tomuto systému můžeme konstatovat, že volič v parlamentních volbách určitým způsobem volí nejen příslušnou politickou stranu a jejich kandidáty, ale i budoucího prezidenta.

Nicméně přímá volba prezidenta měla prakticky až do konce 80. let opět jen plebiscitní charakter, když voliči rozhodovali jen o jednom kandidátovi a k dispozici měli jen schválení či neschválení navrženého kandidáta. K zásadní změně dochází až v souvislosti s demokratizačním procesem na počátku 90. let, kdy i prezidentské volby získávají soutěživý charakter a v mnoha případech byly i referendem o změně politického systému, když proti představiteli autoritářského one-party state nastupuje všeobecně přijímaný vůdce opozičních sil.

Při zobecnění používaného volebního systému, který je používán pro prezidentské volby, je evidentní, že na africkém kontinentu převažuje absolutně většinový systém s druhým kolem mezi dvěma nejsilnějšími kandidáty, pokud žádný z nich nezíská více jak 50% hlasů hned v prvním kole. Jak uvádí Nohlen ve své studii o afrických volbách 29 z 37 zemí používá absolutně většinový systém, tzv. většinový systém (prezident je zvolen v prvním kole) se používá jen v Kamerunu, Malawi a Zambii, zatímco ve zbývajících zemích se používají různé formy kvalifikovaného hlasování. Např. v Senegalu prezidentský kandidát musí zvítězit v celonárodním měřítku a získat minimálně 25% hlasů v nejméně v pěti z osmi regionů.

¹ Prezidentský systém funguje v 40 subsaharských zemích. Za parlamentní demokracie můžeme považovat jen Etiopii, Botswanu, Lesotho a Mauritius. Nepřímé prezidentské volby dále probíhají v Eritreji a Jižní Africe, prezident se nevolí ve Svazijském království, v poslední africké absolutistické monarchii.

² Prezident Jižní Afriky, který v jedné osobě slučuje obě nejvyšší výkonné funkce, je volen parlamentem, ale parlament ho po zvolení nemůže odvolat na základě politických důvodů.

IV. AFRICKÉ VOLEBNÍ SYSTÉMY

III.1 Úvod

Současné africké systémy se v mnohém podobají původním volebním systémům, které se používaly při prvních volbách před získáním nezávislosti. Na rozdíl od jiných institucí převzatých od kolonizátorů, volební systémy se ve větší míře vyznačují určitou kontinuitou a stálostí. Bývalé mateřské kolonie předaly svým koloniím obvykle metropolitní volební systém, britské a částečně francouzské kolonie většinový, ostatní proporční.

Vývoj afrického volebního systému je možné studovat v historickém přehledu, který je možné rozdělit na několik zásadních etap. Součástí první etapy formování afrických volebních systémů je způsob vzniku a fungování volebního systému před a krátce po získání politické nezávislosti. Do této etapy můžeme zařadit i vývoj volebního systému do roku 1989, protože v tomto období nedochází k nějakým výraznějším změnám či volebním reformám. Poslední současná etapa zahrnuje charakteristiku současných volebních systémů, které byly inovovány na počátku 90. let v souvislosti s procesem demokratizace afrického kontinentu.

III.2. Vznik a fungování afrického volebního systému do roku 1989

Většina britských kolonií (kromě Seychely, které získaly nezávislost v roce 1977) převzaly většinový systém s jednomandátovými volebními okrsky. Nicméně v některých britských koloniích došlo k určitým úpravám volebního systému, které se především týkaly vícemandátových volebních okrsků (Svazijsko 1967-1972, Mauritius).

Podobně francouzské kolonie kopírovaly volební systém své metropole. Tzv. Loi Cadre z roku 1956 zavedl ve všech francouzských koloniích absolutní systém ve vícemandátových volebních okrscích s uzavřeným a blokováním kandidátním seznamem. Silně většinový efekt tohoto volebního systému plně vyhovoval africkým národněosvobozeneckým organizacím, které díky němu získaly absolutní většinu v parlamentu (Džibuti, Gabun, Madagaskar aj.).

Proporční volební systémy byly zavedeny ve dvou bývalých belgických koloniích Burundi a Rwanda, který v základních rysech odpovídal belgickému volebnímu systému. Naopak v Belgickém Kongu byl zaveden většinový systém s otevřeným kandidátním seznamem.

V bývalých portugalských koloniích se výjimkou Guineje-Bissau (volby v letech 1972, 1976 a 1984) se po získání nezávislosti parlamentní volby nekonaly prakticky až do 90. let. Ve všech portugalských zemích byl zaveden proporční volební systém, v Angole a v Mosambiku s poměrně velkými volebními obvody, zatímco v Guineji-Bissau, na Kapverdských ostrovech a ostrovech sv. Tomáše a Princově ostrově poměrně malými obvody.

III.3. Současný africký volební systém

V kontextu demokratického rozvoje afrického kontinentu po roce 1989 byl prakticky ve všech anglofonních koloniích zachován absolutní většinový systém většinou v jednomandátových volebních obvodech. Výjimku tvoří pouze Namíbie, Jižní Afrika, Sierra Leone a Libérie s naprosto čistým proporčním systémem, ve kterém jsou poslanecké mandáty rozdělovány až na národní úrovni (země je jeden volební obvod). Z pohledu historického vývoje je však zřejmé, že všechny tyto země prošly trochu odlišným vývojem než ostatní britské kolonie. Zavedení proporčního systému v Libérii a Sierra-Leone výrazně ovlivnila volební administrace, když po ukončení občanských válek byla registrace na národní úrovni snadnější než v příslušných volebních obvodech vzhledem k rozsáhlým přesunům obyvatelstva. Zavedení proporčního systému v Namibii a Jižní Africe bylo více ovlivněno politickými motivy, když bylo výsledkem jednání v procesu přechodu apartheidu k demokratickému liberalismu. Všechny zúčastněné politické síly považovaly za životně důležité, aby vytvořené ústavní shromáždění mělo co největší reprezentativní charakter a mohlo reprezentovat jednotu země.

Francouzsky hovořící kolonie se navzájem mezi sebou výrazně liší, nicméně většinový systém přijatý v době získání nezávislosti zůstal prakticky nedotčen. Pokud dochází k volebním reformám, pak se pohybují jen od jednoho většinového modelu k jinému. Francouzské kolonie je možné rozdělit podle charakteru volebního systému do několika kategorií:

1. Kontinuita volebního systému – Džibuti (a Tunisko), kde byl zachován většinový volební systém ve vícemandátových obvodech s uzavřeným a blokováním kandidátním seznamem. Tento systém vede k nedostatečnému zastoupení opozice v parlamentu a je hlavní brzdou další demokratizace obou zemí.
2. Směrování k většinovému nebo absolutně většinovému volebnímu systému v jednomandátových nebo malých vícemandátových volebních obvodech. (Kamerun, Středoafrická republika, Čad, Kongo-Brazzaville, Pobřeží slonoviny, Gabun, Mali, Mauretánie, Togo). Po demokratizaci v 90. letech se volební systém zachoval v Pobřeží slonoviny, zatímco v Kamerunu došlo k posílení většinového charakteru voleb se zavedením absolutního volebního systému a jednomandátových volebních okrsků. Výjimku tvoří Kamerun, kde byl zaveden absolutní většinový systém ve vícemandátových volebních okrscích.

3. Směrování k proporčnímu systému v malých volebních obvodech (Benin a Burkina Faso). V 90. letech dochází ještě k většímu zmenšení volebních obvodů, což v praxi vede k potlačení proporčního charakteru voleb, protože zvyšuje umělý volební práh
4. Směrování k proporčnímu systému ve středně velkých a velkých volebních obvodech (Niger, Alžírsko)
5. Směrování ke smíšeným (segmentovaným) systémům (Senegal a Guinea). V Guineji je jedna třetina mandátů rozdělována v jednomandátových obvodech podle většinového systému, zatímco zbývající dvě třetiny se rozdělují čistým proporčním systémem. V Senegalu se polovina mandátů rozděluje většinovým systémem v jednomandátových a vícemandátových obvodech a druhá polovina proporčním systémem na národní úrovni.

K určitým změnám došlo i v bývalých belgických koloniích, když v Burundi opustili proporční systém z roku 1961 a zavedli většinový systém v jednomandátových obvodech. Po určitých dalších změnách se v roce 1993 opět vrátili k proporčnímu systému ve volebních obvodech s různou velikostí. Ve Rwandě je původní proporční systém s menšími změnami používán až do současnosti.

III.4. Závěr

Srovnání současných afrických volebních systémů s volebními systémy, které byly uvedeny nezávislým africkým zemím na přelomu 50. a 60. let, vykazuje velké podobnosti. Obecně se dá říci, že instituční tradice z období vyhlášení nezávislosti se udržela až do současnosti a výrazně ovlivňuje současné africké volební systémy. Dále můžeme konstatovat, že většina afrických zemí inklinuje k většinovému volebnímu systému a i země, které mají proporční systém, se díky malým volebním okrskům dají spíše zařadit k většinovým systémům.

Jen velmi málo afrických zemí (Mali, Benin) po demokratizaci v 90. letech přistoupilo k provádění volební reformy, zatímco velká většina ostatních zemí automaticky převzala volební pravidla z období one-party state či období před jeho zavedením.

V 90. letech se otevřela poměrně široká diskuse o výhodnosti různých typů (proporční vs. většinový volební systém) volebních systémů v afrických zemích. Někteří autoři, jako např. Reynolds (1995a, 1995b), se domnívají, že pro pluralitní společnost s velkými etnickými složkami je přínosnější proporční systém, který umožní reprezentativní zastoupení většiny složek společnosti. Naopak Barkan (1995) zastává názor obhajuje většinový westminsterský systém. Podle jeho názoru většinový systém v jednomandátových volebních obvodech je výhodnější než proporční systém, protože v agrární společnosti umožňuje větší propojení obyvatelstva se svým poslancem. Navíc se Barkan domnívá, že většinový systém přináší lepší výsledky než proporční, když se srovná tzv. kvalita reprezentace. (Barkan 1995:113)